

Lisandusi ja täpsustusi Tõnis Ritsoni artiklile "Toomas Hellat ja KGB"

JAAK PIHLAU

Tõnis Ritsoni artiklisarjas on ära toodud Toomas Hellati omakäelised tunnistused 1944/45. aastast, kus ta pikemalt iseloomustab temaga seotud isikuid, sealhulgas paljusid vastupanuliikumise esindajaid. KGB arhiivimaterjalides on Hellatile pühendatud palju lehekülgi mujalgi, kusjuures 10. oktoobril 1947 värvati ta agendiks varjunimega "Haakla" (*ERAF f 131, s 108, l 52*). Julgeolekuminister B. Kumm taotles NKGB väärtusliku agendi täielikku vabastamist, kuna "...juurdluse käigus andis andmeid 221 luure-natsionalistliku organisatsiooni liikme kohta, kellest üle 50 on arreteeritud, ülejäänute töötus ja otsing jätkub" (*ERAF f 129, s 24585, l 152*).

Kahjuks olid Hellati hinnangud väga subjektiivsed ja tema teadmised Eesti vastupanuliikumisest üsna lünklikud. Eriti puudutab see Vaba Eesti Võitlusrinnet ja viimasest sündinud Rahvuskomiteed. Ta ei teadnud näiteks, et augustis kutsuti EVRi Richard Övel ja Otto Tief, kellest sai ühtlasi EVR esimees ja hilisem valitsusjuht. Rahvuskomitee ja "rahvuslastest luurajate" (Talgre, Hellat) suhted olid üldse delikaatse loomuga. Reigo hoiatas nende eest, soovitades Rahvuskomitee liikmetel EVR tegevusest rääkida mitte rohkem, kui üldiselt teada oli. Siiski vajati Rootsist kohalesaadetud

raadiojaama, mille Hellat oli aprillikuu haarangute järel toimetanud Ustav Toomile, kes selle tööle rakendas. Talgre ja Hellat omakorda olid eluliselt huvitatud sideme loomisest rahvuslike jõududega, eriti pärast seda, kui 1944. aasta alguses Abwehr iseseisva üksusena likvideeriti (allutati SS-ile, kusjuures selle juht admiral Canaris hiljem arreteeriti ja hukati) ja sakslaste lüüasaamine sõjas ilmseks muutus.

T. Ritson on artiklisarjale lisanud oma kommentaarid, mis sisaldavad palju lisateavet, kuid vajavad siiski tunduvat täiendamist ning täpsustamist. Oluisem sellest on siin ära toodud.

Nimede ees olevad numbrid märgivad T. Ritsoni artiklite vastavat osa ja järjekorranumbrit, kus mainitud isik esineb.

■ **(I, 30) Hugo Möldre** – täpsemalt Hugo Johannes Mölder, ka Möldre (26.03.1896 Tartumaal Haaslava vallas – 15.12.1983 Rootsis Göteborgis). Vaata lähemalt: *Album Academicum (II, 1554)* ja *M. Krikk, Nemad juhtisid Eesti politseid 1918–1940. Tallinn 1998, lk 39–40*. Jurist, kõrge politseiametnik ja sõjaväelane. Lahkus Rootsi 1944.

■ **(I, 43) Jaan Ots** (3.11.1908 Viljandi maak. Tarvastu vallas – 29.09.1982 Stockholmis). Ritson kasutab siin Lebedevi artiklis toodud ebaõigeid andmeid. Eesti

Rahvuslikku Komiteed Rootsis ei olnud, mõeldud on ilmselt 1944. a märtsis loodud Eesti Komiteed Rootsis, milles lõi kaasa ka Jaan Ots. Otsal oli ka sidemeid Inglise ja Rootsi luurega ning just tema lähetas 1946. a luureülesandega Eestisse R. Saago (vt VIII, 44).

■ **(I, 44) Ernst (Voldemar) Kull.** (27.06.1903 tollase Viljandimaa Helme vallas – 27.07.1964 Tartus). Polnud mingi luuretöö juht Eestis (nagu väitis Hellat), vastupidi – püüdis sellest iga hinnaga hoiduda, öeldes Enn Sarvele: "Meie teeme riiklikku tööd, luuretegevusest hoidume." (Enn Sarve andmed) Õige vabane-misaeg Saksa vanglast 19.09.1944, vahistamis-aeg venelaste poolt 5.10.1944 (*ERAF, s 131, f 361, l 21*).

■ **(I, 47) Proua täielik nimi oli Magda Olt** (Enn Sarve andmed). Tema mees Peeter Olt teenis Briti lennuväes, kuid naine oli vahepeal loonud suhteid Saksa ohvitseridega ega soovinud mehe juurde sõita (*E. Laid, Paopaigad, Tallinn 1997, lk 263*), mida hiljem siiski tegi.

■ **(I, 62) Olev Leius** (20.06.1922 Tartus – 30.09.1944 Virumaal Jõhvi vallas Rausvere külas). Tuntud TÕ õppejõu, rakendusentomoloog Karl (Kaarel) Leiuse (v Zolk) poeg. Osales Erna retkel (sai haavata Vormsil), Soome kaugluures, sai 1944 väljaõppe Keila-Joa luurekoolis ja saadeti septembris 1944 Möwe grupi koosseisus Viru rindele. Oli mereluure rühma Möwe I vanem ja radist. Saabus raske külmetusega 27. septembril 1944 Rausvere külla Rannaste talusse, suri kolm päeva hiljem ja maeti juurviljaaia kõrvale metsa äärde (*ERAF, f 129, s 27596, l 63*).

■ **(I, 63) Möwe** (saksa k "Kajakas"). Polnud luureorganisatsioon, vaid väike (7-liikmeline) luuresalk, mis saadeti 1944. aasta septembris Keila-Joalt lagunevale Viru rindele ega jõudnudki tegelikult tegevust alustada. Peale Kala olid kõik Soomepoidsid. Koosnes kahest rühmast: mereluure Möwe I (Leius, Tahir ja Baring), maaluure Möwe II (Kallaste, Kiviselg, Kala, Koppel). Kaks liiget suri kohapeal (vt Leius ja Kallaste), teised arreteeriti venelaste poolt, kusjuures Voldemar Baring mõisteti surma, Leonhard Tahir suri peatselt, Lembit Kiviselg 1955. aastal laagris ja ainult August Kala ning Viktor Koppel jäid ellu.

■ **(I, 68) Hendrik** (õieti Heinrich või Heino) **Kallaste** (24.09.1924 Naissaarel – 21.09.1944 Virumaal Maidla vallas Ojamaa külas). Osales Erna retkel, Soome kaugluures, sai väljaõppe Keila-Joa luurekoolis. Möwe luuresalga liige, maaluure rühma Möwe II vanem ja radist. Arhiividokumentidest selgub, et hukkus kogemata lahtilainud püstoli kuulist 21. septembril 1944 Virumaal Maidla vallas Ojamaa külas Tärnode talu lähedal. Maeti sinnasamasse Ereda-Püssi tee äärde (*ERAF, f 129, s 28098, l 60, 77 jm*).

■ **(I, 74) Raimund** (v Ottomar-Raimund Hindber) **Hindpere** (21.12.1895 Harjumaal – 29.01.1946 Harjumaal). EV kaadriohvitser, ratsaväemajor. Erna luurerühma ülem pärast Kure haavatasaamist. Moodustas 1944 Ravila ja Kõue vallas metsavendade salga, mis lagunes detsembris 1945, kuna H. nõudis tugevat distsipliini ja noored mehed lootsid amnestiaga kodudesse tagasi pöörduda. Hindpere hakkas end üksi varjama Kõue valla Habaja küla ja Kuimetsa valla Siugu küla piiril Noodede talus, kus hukkus 29.01.1946 peetud haarangus. Tema asukoha juhatas kätte amnestiaga metsast välja tulnud endine salga liige Osvald Vahtra, kes ka laiba tuvastas (*ERAF, f 129, s 21094, l 126*). Hiljem ka O. Vahtra arreteeriti oma mineviku varjamise pärast. Levinud on teated Hindpere enesetapust haarangu käigus, kuid KGB õiendis on selgelt öeldud: "tapeti operatsioonil 29. jaan. 1946" (samal l 267).

■ **(I, 89) Leo Talgre** (v Bibikov) (03.02.1919 Võrumaal Vastseliina vallas – 17.12.1944 Tallinnas). Tema hukkimisega seoses on levinud palju versioone, millest kõige fantastilisem tundub olevat hilisema julgeolekukindrali Printsevi teade, et tulevahetuses Talgre tappis vanemleitnant Sarkisjani ja ta ise sai haavata (*E. Hion, Aja pulss 1985, nr 12*). Kindlalt on teada vaid, et saatuslik tulevahetus toimus Nõmme teel majas tollase numbriga 45 17. detsembril (mitte 23. detsembril) 1944 (vt nt Vainrubi ja Pupõševi õiendit Hellati järelevalvetoimikus, lk 162). Väheusutav ja kaheldav on Maarja Talgre raamatus (*Leo – vastupanu surmani. Tallinn, 1992*) toodud Punaarmee leitnandi ja NLKP liikme Feliks Kauba (maja

kuulus tema vanematele) versioon: majja ülesseatud varitsus ei võinud kesta kaks nädalat, ebatõenäoline on, et varem, 8. või 9. detsembril arreteeritud abikaasa viibis kohal, miks Talgrele peale viskunud Kaubat ennast automa-divalangi ei tabanud jne. Kauba suust on pärit ka fantastiline lugu selle kohta, kuidas Talgre olevat Pagari tänavalt põgenenud, hüpates alla 2. korruse aknast. See näib aga seostuvat Leetna (vt) teatega, et Talgre rääkis talle 4. detsembril, kuidas ta haarangu ajal ühest majast põgenedes jättis maha mantli ja mütsi (*ERAF f 129, s 6703, 131*). Hiljem Feliks Kauba (s 1916 Peterburis) kuulus Nõukogude parteinomenklatuuri hulka (TA Raamatukogu direktor 1961–1983).

■ **(II, 2) Ustav Toom** (19.02.1918 Tallinnas – 06.05.1946 Tallinnas). Tema isa August Toom (1888–1942) ei olnud lihtsalt maamõõtja, vaid Eesti juhtivaid geodeete. Tallinna Tehnikumi (TTÜ eelkäija) õppejõud, kes vahistati augustis 1941 venelannast naabri pealekaebamisel ja hukati Irkutskis 1942. a. Ustav oli juba noorukina hiilgav tehnikamees, Eesti paremaid raadioamatööre 1937. aastast peale, õppis Tallinna Tehnikaülikoolis, mis sõja tõttu jäi aga lõpetamata. Värvati 1943. a. Haukka ja siis Tümleri luurerühmade raadiooperaatoriks, kevadsuvel 1944 käivitas regulaarse raadioühenduse (3 korda nädalas) ka Rootsiga, kasutades Kulli rühmale Läänest saadetud raadiojaama, mida Avarmaa (vt II, 93) ei suutnud tööle rakendada. Pärast arreteerimist detsembris 1944 sundis KGB teda alustama raadiomängu Stockholmi keskusega "Tsentraal", mis kestis kuni 1945. a lõpuni (*ERAF f 131, s 109, 153*). Ustav haigestus Pagaris tuberkuloosi ja suri 6. mail 1946 Patarei haiglas (*ERAF f. 130, s. 3141*).

■ **(II, 7) Jüri Ahven** (20.08.1923 Tallinnas – 1946 Patareis, surmaotsus 26.01.1946). Arreteeriti esimest korda 4.12 Tallinnas Tatari 2-2, viidi ülejäämisel päeval Läänemaa ja Pärnumaa piirile Tõhela järve lähedusse punkrit näitama, kus aga tšekistid sattusid metsavendade tuleliinile (kolm neist tapeti) ja Ahven põgenes. Teistkordselt tabati mitte 19.01.1945, vaid 15.08.45 Pärnumaal Koonga vallas Kibura külas ja mõisteti seejärel surma (*ERAF f 129, s 25989*).

■ **(II, 14) Mõeldud on Evi Põldmaad** (v Põldmann) (08.10.1918 Siberis – 23.12.1997 Tallinnas). Alates 1959 abielus Leetnaga (vt II, 18). Lõpetas TÜ majandusteaduskonna 1942, oli kuni arreteerimiseni paberivabriku plaaniosakonna juhataja (*ERAF f 129, s 6703*). Saabus Komi asumiselt Eestisse tagasi koos mehe ja pojaga 1959. a.

■ **(II, 15) Juhhan Reigo** (v Reinart) (4.01.1906 Harjumaal Varbola vallas Hiitsete külas – hukati 4.10.1945 Patarei vanglas). Ei olnud EVR peasekretär, vaid lihtsalt sekretär ja Eesti rahvusliku vastupanuliikumise liidreid alates 1942. aastast. Polnud mingi "rahvuslike luurajate" sidemees, vaid ETK vastupanugrupi asutaja koos Inglise, EVR tegelik juht pärast Kulli jt arreteerimist, korraldas koostööd EVR välisliikmetega ja oli Tiefi peamisi kaaslasti valitsuse väljakuulutamisel, Tiefi valitsuse sisekaitseülema, lahkudes viimasega koos ka Pagari rannast (*ERAF f. 130, s 9847*). Arreteeriti 22. novembril Eduard Veri korteris Uue-Maailma 13-10 koos Marta Jansoniga.

■ **(II, 17) Endel Inglise** (23.09.1906 Järvamaal Ambla vallas Räsna külas – hukati 4.10.1945 Patarei vanglas). Arreteeriti siiski 11. detsembril 1944 Saue kodutalus Piiri külas, olles juba oktoobris julgeoleku poolt üle kuulatud, mille järel läks põranda alla. Rootsi põgeneda ei kavatsenud, sest naine koos lastega ei tahtnud Eestist lahkuda. Kuulus kuni erakondade keelustamiseni sotsialistide erakonda. TÜ majandusteaduskond jäi lõpetamata, kuna siirdus ärijuhiks Tallinna (viimati ETK keskbaasi direktor). ETK vastupanugrupi ja selle hääle kandja "Vaba Eesti" asutaja. Augustis 1944 juhtis EVR Propagandabürood, oli Tiefi valitsuses riigisekretäri asetäitja. Koos Kulliga viibis märtsis 1944 Riias ja oli Balti koostöö initsiaatoreid. Mõisteti surma koos Reigoga ja hukati samal päeval (*ERAF f 130, s 9847*).

■ **(II, 18) Leetna**, täpsemalt **Eduard Leetna** (v Lemberg). S 4.12.1910 Läänemaal Märjamaa vallas. EVR liige ei olnud, kuid kuulus ETK vastupanurühmitusse Vaba Eesti Võitlusrühm ja ajalehe Vaba Eesti toimetusse. Arreteeriti 10. detsembril ja mõisteti 10+5 (*ERAF f. 129, s 6703*), tagasi Eestisse 1959. Ainus praegu elusolev ETK vastupanurühma liige.

- **(II, 39) Helve Toom** (1922 Tallinnas – 30.08.1945 Patarei haiglas). Erinõupidamise otsus langetati juba pärast tema surma Patareis, mis näitab äärmist lohakust ja kohmakust, millega NKGB masinavärk toimis (*ERAF f 130, s 10511*). Ustav Toomi öde, kes arreteeriti venna tegevusest kaasteadjana. Tantsija ja näitleja mitmes Tallinna teatris, kuulus Targamaa tantsutruppi. Väga vapper ja tahtekindel neiu, kes ülekuulamistel ja vastandamistel keeldus tunnistusi andmast. Pagari keldris haigestus tuberkuloosi ja suri Patarei haiglas.
- **(II, 40) Artur Amon** (1916 Tartus – 03.09.1944 Valgamaal Tõlliste vallas Õru külas). Ei hukkunud koos paarimehega Tümleri rühmast (B. Mark), vaid pruudiga (mitte naisega) Juta Karuga, kui nad punaarmeeleste poolt kinni peetutena püüdsid küünist põgeneda (*ERAF f 129, s 25989; f 129, s 842*).
- **(II, 47) Oskar Gustavson** (14.12.1889 Saaremaal Kogula vallas – 1945 teadmata asjaoludel). Ei läinud "ise polaarjoone taha surema" (nagu arvab Ritson), vaid EVR ja Tiefsi valitsuse aktiivse liikmena hukkus NKGB käe läbi. Kuulus ühe vähese Eesti poliitikuna kõigi EV riigikogude koosseisu 1919–40 (sotsiaaldemokraat). Valiti 1944. a augustis EVR esimehe üheks asetäitjaks, kes valitsuse eriesindajana pidi septembri keskel sõitma Rootsi, mida aga enam teha ei jõudnud. Ühe versiooni kohaselt arreteeriti 1945. a alguspoolel ja hüppas alla MGB peakorterit kolmanda korruse uurimiskabineti aknast (*ERAF f 129, s 26615, l 155*). Teise versiooni kohaselt tabati metsavendade juhina Pärnumaal 1945. a (*ERAF f 131, s 29, l 124*).
- **(II, 48) Voldemar Särak** (28.10.1911 Tartumaal Kudina vallas – 03.06.1947 Patarei haiglas). Kuulus Tümleri rühma, arreteeriti 21.12.1944 Virumaal Assamalla valla Järtu küla punkris, millele järgnes kuulus põgenemine sõjatribunali hoonest 25.09.1945. Tabati uuesti 3. juuni öösel 1947 Harjumaal Anija vallas Soodla (Eenmaade) talus haarangul, põgenemiskatsel sai raskesti haavata ja suri samal päeval Patarei haiglas (*ERAF f 129, s 16281, l 298*).
- **(II, 56) 11.12.44**. Esimestel sõjajärgsetel aastatel julgeolek ei kiirustanud kinni peetute

aresti vormistamisega ja seda kuupäeva muudeti dokumentides isegi korduvalt (sama looga seotud Veisserikku hoiti Pagari koridorides vormistamata ja üle kuulamata terve nädal, vt: *Ma armastasin Eestimaad, Tallinn 1997*). Põhjuseks oli Pagari ametkonna äärmine ülekoormatus, soov kinnivõetuid psühholoogiliselt töödelda, aga ka see, et koostöövalmis inimesi saaks liigse paberitööta kiiresti agendiks värvata ja uuesti vabadusse saata. Hellati arest vormistati ametlikult küll 13. dets, kuid teelikult vahistati ta märksa varem (ühel ülekuulamisprotokollil esineb isegi 4. dets, kuid ilmselt on tegemist eksitusega).

- **(II, 59) Heino Lipp** (s 21.06.1922 Virumaal Maidla vallas). Et Eesti kõigi aegade parim kergejõustiklane ei pääsenud kordagi tiitlivõistlustele (EM 1946, 1950; OM 1952), selles oli oma süü ka Hellati tunnistustel (*ERAF f 131, s 241, l 114–116*). Juba 1944–45 kahtlustas julgeolek Lippu kuulumises Saksa Tümleri luuregruppi, kuid tollased Vetkase ja Hellati tunnistused olid ebamäärased (Hellati oma rajanes peamiselt Talgrelt kuuldule, kusjuures eesnimi oli vale) ja ekslikud (spordikuulsus aeti segamini tema nimekaimu ja sugulasega, legendaarse metsavennna "Pargasega"). Ülekuulatud Heino Lipp ise eitas kõike, kuid augustis 1945 seati tema kohta sisse formulartoimik ning agentuurjälitusse rakendati salainformaatorid "Keli" ja "Pravda" ning agent "Jokela" (soomepoiss Valdur Loor). 1950. aastal kinnitas Hellat (agendina "Haakla") Lipu kuulumist foto alusel Saksa luurerühma ja agentuurtöösse rakendati veel kvalifitseeritud agent "Raesar" (soomepoiss Hans Roosve), kuid asi jäigi oletuste ja kahtlustuste tasemele.
- **(II, 73) (Alfred) Peeter Tõnus** (s 26.5.1924 Harjumaal Triigi (Kõue) vallas). Ei teadnud midagi Tümleri luuregrupist, kuigi suvel 1944 viibis mõnda aega raadiotelegrafistide kursustel Kunderi tänaval. Käis koos Hellatiga Kiviõlis Heino Lipu juures, kuid luurevarustusest oli kaasas vaid raadiosaatja, millega sidet luua ei õnnestunud. Üritas septembris veel kord mootorrattaga Kiviõlisse sõita, kuid pidi rinde lähenemise tõttu Valgejõe tagasi pöörduma. Rannamõisa läksid mitte kolmekesi, vaid koos Urkega, kuid seejärel sõitis koos hiljem koha-

le saabunud Linnustega piki rannaäärset teed Läänemaa rannikule. Riguldist lahkus 25. septembril purjelaeval Soome kaudu Rootsi. Kuulus Radiaaldemokraatliku Koondise (Vabameelsed Föderalistid) loojate ja juhtide hulka. Pärast Oslo Ülikooli lõpetamist 1958 töötas Rootsi Tarbijateühisuste Keskliidu (KF) teenistuses, aastail 1971–74 uurimisosakonna direktorina, hiljem ajakirjandus- ja raamatuosakonna juhatajana, siis kontserni juhatuse nõunikuna kuni pensionile jäämiseni (P. Tõnuse andmed, vt ka: *Vaba Eesti tähistel. Tallinn 2000*, mille projektjuhiks ta oli).

■ **(II, 74) Vahur Linnuste** (s 1925 Tallinnas mereväekapten Rud. Linnuste pojana). Põgenes Rootsi koos Tõnuse ja Urkega, kuulus samuti Rahvusdemokraatliku Koondise loojate ja juhtijate hulka, kuid polnud selle ainulooja ega ainus kõnemees. Lõpetas 1952 Stockholmi ülikooli. 1960–90 tegev Pariisi ülikoolides idakeelte ja -tsivilisatsiooni valdkonnas, peamiselt eesti keele ja kultuuri erialal.

■ **(II, 77) Heino Muda** (16.02.1923 Virumaal Lüganuse vallas – 07.12.1987 Tallinnas). Pääses 8.01.45 haarangust Varinurme punkrile, kuna viibis õe juures Lüganusel. Legaliseerus märtsis 1947 ja kuigi andis üles kaaslaste asukohad (kaks neist tapeti 12.03 haarangul), arreteeriti Rakvere julgeolekus 17.03.1947. Kohuistungil 21.06.1947 ütles lõppsonas: "Palun kohtul arvesse võtta, et legaliseerusin vabatahtlikult ja andsin välja ligi kümme bandiiti, mistõttu palun kergemat karistust." (*ERAF f 129, s 327*). Määrati siiski 20 aastat ja vabanes laagrist 1955.

■ **(II, 88) Pikk** oli Amoni paariline Lõuna-Eestis Bernhard Mark (s 1919 Võrumaal Väimelas), kes rinde läbiminekul pääses eluga. Hiljem oli metsavend Fuksi salgast ja arreteeriti 30.12.1946, sai 25+5 a (*ERAF f 129, s 842*).

■ **(II, 93) Ovid(ius) Avarmaa** (s 24.09.1920 Tartus). Ritsoni poolt mainitud Tartu Omakaitse ohvitser oli arvatavasti tema onu, kuna O. Avarmaa ise ohvitser polnud, nagu Talgre ja Hellatki, kellega koos ta ka Saksa luures teenis. Oli SD assistent Tartus ja Haapsalus, lubas tööle hakata Kulli grupi raadiojaamaga, kuid ei tulnud sellega toime ja põgenes hiljem Rootsi.

■ **(IV, 33) Jüri Uluots**. Ajaloolise töö huvides tuleb öelda, et Uluots oli 1944 augustis-septembris juba raskesti vähihaige ja delegeeris valitsuse moodustamise augustis 1944 Otto Tiefi õlgadele. 18. septembril mingit Tiefi valitsuse ametissenimetamist ei toimunud, Uluots andis lihtsalt Tiefile suulise korralduse valitsuse töö alustamiseks (*J. Pihlau. Rahvuskomitee ja Tiefi valitsus. – Akadeemia 1999, nr 7, lk 1518–1528*), lahkudes ise järgmisel päeval Tallinnast laevaga Rootsi.

■ **(IV, 43) Richard (Heinrich) Övel** (21.11.1894 Narvas – 3.01.1958 Tallinnas). Kutsuti EVR koosseisu juuli lõpul 1944, augustis esimehe asetäitja finantsküsimustes. Arreteeriti Vene piirivalve poolt 4. veebruaril 1945 Hiiumaa läänerrannikul Emmaste vallas Külakülas. Öveli ja tema kaaslaste karistumäär otsustati tagaselja erinõupidamisel Moskvas, kusjuures see toimus järgmise mehhanismi kohaselt:

4. mail 1945 lõpetas ENSV NKGB uurimisosakond juurdluse kriminaalasjas nr 2315 ja saatis süüdistuskokkuvõtte Moskvasse 2. Peavalitsuse ülema asetäitjale Raihmanile, esitades järgmised karistumäärad: Reigo, Inglis, Övel, Sumberg – mahalaskmine; Soots – 20 a, Kann – 15 a, Keskküla 10 a. Süüdistusele kirjutasiid alla kapten Naumov, osakonna ülem major I. Jakobson ja narkom (rahvakomissar) julgeolekukomissar B. Kumm. Moskva 2. Peavalitsuse otsuses 28. juulist karistusi pehmen-dati: surmaotsus Reigole ja Inglstile, Övelile 10, Sumbergile, Sootsile ja Kannile 8 ning Keskkülale 5 aastat. Otsus suunati edasi NSVL NKVD erinõupidamisele (esimees kindralmajor Ivanov), kus see automaatselt kinnitati 28. augustil (*ERAF, f 130, s 9847, järelev. toimik, l 85–86 ja 119–122*).

Toome siinkohal ka Moskva sõjakolleegiumis süüdimõistetud EVR ja Tiefi valitsuse liikmete ametlikud karistumäärad, kuna isegi asjaosaliste mälestustes esineb suuri ebapä-susi (nt Tief mainib Moskva kohtualusena ekslikult Sumbergi, unustades täielikult Kulli, kes ometi esines kohtus pika kaitsekõnega): Maide – surmaotsus; Tief 10+5, Kull, Susi, Pärtelpoeg 8+5, Kaarlimäe ja Pikkov 5+3 a (*ERAF, f 129, s 7782, järelev. toimik, l 120*).

■ **(IV, 57) Kalmus**, täpsemalt Andreas Kalmus (25.09.1902 Pärnumaal Orajõe vallas – 22.06.1990 Rootsisis). Kuigi *unteroffizier* Hellati silmis "tühine joodik", oli Kalmus siiski rahvusvaheliselt tuntum Eesti luureohvitser, kõrge klassiga raadioside, raadioluure ja salakirjade spetsialist. Juhtis kaptenina EV Kaitsejõudude Peastaabi luuresakonna raadioluurejaoskonda, 1939–44 juhtiv raadioside ja -luure ohvitser Soome kindralstaabi juures, teenis pärast sõda kõrgetel ametikohtadel Prantsuse sõjaväeluures.

■ **(VI, 82)**. Mõeldud on Pitka löögiüksuse üht juhti **Evald Karotami** (s 1914 Läänemaal Paadremaal). Ta arreteeriti oktoobris 1944, määrati sõjatribunalis 15.11.1945 20+5 a (*ERAF f 129, s 9293*) ja suri Vorkutlagis 9.9.1946.

■ **(VII, 12) Juhhan Pikkov** (v Johannes Pikhoff) (5.09.1883 Tallinn – 3.09.1947 Vasakkalda Novosibirskis (Krivoštšekovos)). Arreteeriti venelaste poolt 11.10.1944 (mitte 1.10) Tallinnas Kolde 18, süüdi mõisteti mitte ENSV Ülemkohus, vaid Moskva Sõjakolleegiumis koos Tiefsi ja teistega 23.07.1945. Sotsiaaldemokraatide partei juhtivaid liikmeid. Elukutselt arhitekt, Teedeministeeriumi ehitusosakonna töötaja 1923–40, Pelgulinna mikrorajooni projekteeija (*J. Isotamme märkus; MRP-AEG infobülletään. Tallinn 1999, lk 410*).

■ **(VII, 14)**. Mingit Tiefsi valitsuse ametlikku ametissenimetamist 18. septembril ei toimunud (vt Uluots), 19. septembril toimus Maapangas Tiefsi kabinetis valitsuse esimene istung, kuna Uluots alustas samal päeval teekonda Rootsisi.

■ **(VII, 17) Voldemar (Christian) Sumberg** (8.09.1893 tollase Viljandimaa Lõve vallas – 13.02.1965 Kemerovo oblastis). Arreteeriti 23. oktoobril 1944 Tallinnas Ristiku 77-5. Ei olnud Moskvast kohtu all, vaid sai Tallinnas tagaselja erinõupidamise otsusega 8 aastat (alul nõuti isegi surmanuhtlust). Saraatovi laagris sai nõukogudevastase agitatsiooni eest 14.01.49 uue karistuse (8 a), vabanes 1960. aastal ja suri 5 aastat hiljem Kemerovo oblasti Targai puhkekodu peaarstina (*ERAF, f 130, s 9847, järelv. toimik*).

■ **(VII, 18) Hugo (Osvald) Pärtelpoeg** (7.02.1899 Tartumaal Kuremaa vallas – 29.04.1951

Siberi laagris). Arreteeriti juba septembri alguspäevil Eesti Panga direktorina Saksa okupatsioonivõimude poolt, vabastati paar nädalat hiljem ja siis venelaste poolt Läänemaal Pagari külas Elga talus 4. oktoobril 1944. Abikaasa teatel suri Irkutski oblastis (mitte Kaug-Idas, kus varem viibis) (Tiefsi mälestused; *MRP-AEG infobülletään, lk 221, poja teade*).

■ **(VII, 23) Laviste**. Vastupanuliikumises sellenimelist isikut polnud. ETK vastupanugruppi kuulusid Inglis, Reigo, Kann, Leetna, Soots ja Tael, kellest viimast Hellat kordagi ei maini.

■ **(VII, 25)**. Ei kõlba ükski pakutu, tegemist oli hoopis Kristof Keskkülaga (9.10.1900 Virumaal tollases Peetri vallas – 13.02.1963 Tallinnas). Elukutselt agronoom, ajakirja Uus Talu väljaandja 1932–40. Reigo ja Sikkari sidemees (*ERAF, f 130, s 9847*).

■ **(VII, 39). (Hella) Tiitu Oinas-Mikiver-Hallik** (15.01.1919 Tallinnas – 22.02.1980 Tallinnas haiglas). Eesti tuntud sotsiaaldemokraadist poliitikute tütar (isa hukati 1942, ema saadeti juba enne revolutsiooni asumisele ja vangistati nii sakslaste kui ka venelaste poolt ning suri 1960. aastal Intas asumisel). Erinõupidamisel 12.01.46 määrati 10-aastane laagrikaristus (alates 1.06.45), kuid karistusaja möödudes ei vabastatud, vaid määrati sundasumisele (*ERAF f 130, s 13772*). Ametlikult Eestise tagasi ei lastudki ja vabanemise järel asus 1964. aastal elama Lätisse.

■ **(VII, 40). Olev Reintalu (v Reinthal)** (25.06.1903 Peterburi kub Luuga mk – 7.01.1960 Irkutski obl Taišet). Arreteeriti 16. (mitte 19.) detsembril 1949 Jaan Karu nime all Harjumaal Varbola vallas. Tribunalis 11.10.1951 määrati 25+5, laagrist vabanes ühe jalaga invaliidina 1958, suri 1960 (*ERAF, f 129, s 4325; Album Academicum II, 3139-3140*). Tartu Ülikooli (lõpetas 1928 ja uuesti 1942) haridusega jurist ning Tondi sõjakooli lõpetanud lipnik. Töötas EV sõjaväeluures, hiljem ka Abwehris ja SDs, pidades usalduslikku sidet ka vastupanuliikumisega, näiteks Tiitu Oinasega (vt VII, 39).

■ **(VII, 41). Tümler**. Tümleri radistiderühma väljaõpe piirdus peamiselt loengutega Koidula tänaval ja paari käiguga Männiku lasketiirule,

Keila-Joal nad ei viibinud. Mehed, kes raadio-tööd veidi tundsid (Talgre, Hellat, Toom ja Tobias), ei käinud isegi loengutel. Muud Tümleri liikmed olid: Ahven, Amon, Antoi, Heinla, Hendrikson, Kohari, Linnuste, Mark, Mathiesen, Mäesalu, Niilus, Pikk, Rannut, Reimets, Rennit, Erich ja Harri Sepik, Tõnus, Urke. Ametliku kursuse jõudis lõpetada vaid 5 meest.

■ **(VIII,44) Rudolf Saago** (30.05.1914 Vologdas – 6.04.1973 Tartus). Tuli paadiga Saaremaale Eesti Komitee (J. Ots) lähetusel Rootsi sõjaväeluure teadmisel, seos Inglise luurega võis olla vaid kaudne. Saaremaal maabusid Saago ja Sagur, Karus ja Johanson pöördusid tagasi, lubades kuu aja pärast uuesti tulla, et Saagot ja tema kaaslasi kaasa võtta. Rootsist vanemate poolt "väljatellitud" Alling osutus aga äraandjaks ning Saago ja Sagur arreteeriti 13. detsembril Leisi valla Pederga külas. Raadiojaama jaoks olid Saagole antud kahed šifrid (teine Kriisalt, et rootslastest sõltumatut sidet pidada). Saagot piinati rängalt, pressiti välja kõigi kaasosaliste nimed ja kohtu alla anti ühtekokku 16 inimest (Endel Kuuse andmed; *ERAF f 130, s 13034*).

■ **(VIII, 55) "Prill" ja "Vunts"**. Selliseid hüüdnimesid kandsid 28.04.1947 Soome põgenemiskatse pärast arreteeritud Arnold Tiivel ja Leontin Savu. Esimene oli pärit tõepoolest Lõuna-Eestist ja teeninud Saksa sõjaväes, teine oli Tallinna tuletõrjuja, kes Saksa ajal töötas "Ühisabis". Nende seosest Haukka-rühmaga ei ole midagi teada (*ERAF f 130, s 11281*).

■ **(VIII, 68) Bruno Kalniņš** (7.05.1899 Tukumsis – 26.03.1990 Stockholmis). Silmapaistev Läti sotsiaaldemokraadist poliitik, enne sõda seimi aseesimees. Peale Čakste vahistamist oli Läti Kesknõukogu esimees kuni arestini 13. juulil 1944 (*V. Rolmane. Raamatus "The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States", Vilnius 1999, l 141*) Viidi Stutthoffi laagrisse, kust ta Bernadotte missiooniga Rootsi pääses. Olnud vangistatud nelja erineva, nii Vene, Saksa kui ka Läti valitsuse ajal (1918, 1934–37, 1941, 1944–45).

■ **(VIII, 69) Konstantins Čakste** (26.07.1901 Buldoris – 22.02.1945 Gansis). Läti Vabariigi esimese presidendi Čakste poeg, Riia Ülikooli

tsiviilõiguse professor, kes valiti 13. augustil 1943 loodud põrandaaluse Latvijas Centrala Padome (Läti Kesknõukogu) esimeheks. SD arreteeris ta aprillis 1944 ja saatis Stutthofi, hiljem Gansi laagrisse, kus suri 1945. a veebruaris (*B. Sruoga. Jumalate mets. Tallinn 1976, lk 280*).

■ **(VIII, 70) Stravičius**. Leedu kolonelleitnant, arreteeriti Tallinnas 20. aprillil 1944 teel Rootsi, kus pidi hakkama Leedu ametlikuks sõjaväeliseks esindajaks. Tema õige nimi oli Kazimieras Ambraziejus (A. Anušauskase andmed) ja ta vabanes E. Sarve teatel Patareist 26.07.44.

■ **(VIII, 82) Leo Tep(p)aks** (26.05.1913 Samaara kubermangus – 23.12.1984 Tallinnas). Tallinna Tehnikaülikooli (TPI) hüdrotehnika kateedri õppejõud, kelle laborist U. Toom (vt II, 2) koos Valentin Nõmmega 1944. aasta sügisel Rootsiga raadiosidet pidas. Arreteeriti detsembris 1944 ja vabanes augustis 1945, kusjuures ülekuulamistel Tepaks jätkuvalt kinnitas, et ei teadnud midagi Toomi raadiotööst (*ERAF f 130, s 2444, l 29–32*).

■ **(VIII, 102) Mereväekapten Aulio** eesnimi oli Heikki (*J. Rislakki. Laulajasuosikki Georg Ots avusti KGB:ta. – Helsingin Sanomat 21.09.97*).

■ **(VIII, 110) Mati Tammer**. Kaberneeme piirkonnast pärit ülevedaja, kes mais 1943 põgenes laeva söepunkris koos Maistega (hilisem KGB välisluureagent "Borets") Rootsi, toimides peamiselt Rootsi suunal, kuhu hiljem ka merehena elama jäi (*ERAF f 130, s 9791*).

■ **(VIII, 112) Mitte Aaltonen**, vaid Voldemar Aatonen (s 8.01.1921 Virumaal Narva vallas Sookülas). Teenis Soome armees ja tegutses ülevedajana. Arreteeriti 22.12.1944 Tallinnas Lauulupeo 1-10. Sõjatribunalis 25.09.1945 määrati 15+5. (*ERAF f 130, s 14946, II*) ja suri vabanemise järel Tallinnas 1964. aastal.